

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

DIAGNOSTICS OF THE LEVEL OF FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної спеціальної психопедагогіки, зокрема, формуванню соціальних компетентностей у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Проаналізовано сутність поняття «соціальна компетентність молодшого школяра», узагальнено власне визначення його змісту й обґрунтовано структуру, ознаки та рівні сформованості соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку. Визначено рівні сформованості соціальної компетентності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями за допомогою методів: спостереження; бесіда, анкетування, тестування (діагностичні методики: компетентностей Г. Беспалової, соціальної компетентності молодших школярів К. Перелігіної та І. Фішман, методика Рене Жюля, адаптовані до нашої теми та категорії дітей); обробка та інтерпретація даних (оцінка, систематизація, узагальнення та опис отриманих результатів). Описано етапи дослідження відповідно до компонентів соціальної компетентності. Перший етап передбачав дослідження рівня сформованості у дітей з порушеннями інтелекту змістового компоненту. Метою цього етапу було визначення рівня соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту за змістовим компонентом. Другий етап передбачав вивчення рівня сформованості соціальної компетентності за ціннісно-мотиваційним показником. Третій етап дослідження полягав у виявленні рівня розвитку поведінкового критерію, що характеризується розвинутими навичками і способами соціально значущої діяльності; умінням спілкуватися і взаємодіяти у будь-якій діяльності; навичками емоційної саморегуляції; володінням засобами організації своєї поведінки. Результати проведення констатувального експерименту свідчать про недостатній рівень розвитку соціальної компетентності в дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в освітньому процесі. Виявлені рівні розвитку соціальної компетентності свідчать про необхідність розробки та впровадження комплексу заходів із розвитку соціальної компетентності молодших школярів цієї категорії.

Ключові слова: соціальна компетентність, молодші школярі, інтелектуальні порушення, рівень компетентності, змістовий

критерій, поведінковий критерій, ціннісно-мотиваційний критерій.

The article is devoted to the current problem of modern special psychopedagogy, in particular, the formation of social competences in younger schoolchildren with intellectual disabilities. The essence of the concept of "social competence of a younger schoolchild" has been analyzed, the actual definition of its content has been summarized, and the structure, signs and levels of formation of social competence of younger schoolchildren have been substantiated. The levels of formation of social competence among younger schoolchildren with intellectual disabilities have been determined using the following methods: observation; conversation, questionnaire, testing (diagnostic methods: competences of G. Bespalova, social competence of younger schoolchildren K. Perelighina and I. Fishman, methodology of René Gilles, adapted to our topic and category of children); data processing and interpretation (evaluation, systematization, generalization and description of the obtained results). The stages of research according to the components of social competence have been described. The first stage involved researching the level of formation of the content component in children with intellectual disabilities. The purpose of this stage was to determine the level of social competence of elementary school pupils with intellectual disabilities according to the content component. The second stage involved the study of the level of formation of social competence according to the value-motivational indicator. The third stage of the research consisted in identifying the level of development of the behavioral criterion, which is characterized by developed skills and methods of socially significant activity; the ability to communicate and interact in any activity; emotional self-regulation skills; possession of the means of organizing one's behavior. The results of the ascertainment experiment indicate an insufficient level of development of social competence in children of primary school age with intellectual disabilities in the educational process. The identified levels of social competence development indicate the need to develop and implement a set of measures to develop the social competence of younger schoolchildren of this category.

Key words: social competence, younger schoolchildren, intellectual disabilities, level of competence, content criterion, behavioral criterion, value-motivational criterion.

УДК 159.947

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.1.18>

Бугера Ю.Ю.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Чопік О.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Краківська О.А.,

студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта спеціалізації 016.02 олігофренопедагогіка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні однієї з актуальних проблем сучасної корекційної психопедагогіки виступає формування соціальних компетентностей як передумови ефективною взаємодії з оточуючим світом. Соціальна

компетентність є складовою соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями та тлумачиться як здатність особистості приймати, розуміти та виконувати різноманітні соціальні ролі, норми і правила.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні досить активними є дослідження, пов'язані з компетентнісним підходом в освітній галузі. Компетентнісний підхід є предметом наукових досліджень багатьох вчених, а саме: Н. Бібік, Л. Боголюбова, Т. Волобуєвої, Т. Воронової, І. Єрмакова, І. Зимньої, Н. Калініної, О. Лебедева, О. Локшиної, М. Лук'янова, М. Нікандрова, О. Пометун, Дж. Равена, Б. Рея, Р. Рогожнікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської, І. Тараненка, А. Хуторського, С. Шишова та ін. У дослідженнях О. Галакової, М. Гончарової-Горянської, С. Данилейко, І. Зимньої, Л. Лепіхової, І. Маслової, О. Ніколаєску, В. Слот, О. Юрченко та ін. розкривається сутність поняття компетентнісного підходу в освіті, висвітлено шляхи та умови формування компетентностей школярів [1; 3; 4; 5; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В області корекційної психопедагогіки дослідниками відзначається недостатня готовність дітей з інтелектуальними порушеннями відповідати на запити інтегративного середовища однолітків і дорослих (Р. Аслаєва, О. Агавелян, Л. Баряєва, І. Бгажнокова, В. Варянен, А. Гаурілюс, Л. Даргевічене, А. Зарін, А. Закрепіна, Е. Капланська, А. Маллер, Н. Попова, Є. Резнікова, Г. Цікото, Л. Шипіцина та ін.). Багато авторів, серед яких К. Зарін, Л. Саралійская, А. Катаєва, С. Сорокоумова, Є. Стребелева та ін., описують у своїх роботах взаємини дітей з порушеннями інтелекту, виділяють специфіку цих відносин, визначають основні підходи і принципи, поетапну організацію роботи по їх формуванню в різних видах спільної дитячої діяльності. Проте питання про вплив різних чинників на розвиток і формування взаємин дітей з інтелектуальними порушеннями з однолітками в умовах освітнього середовища залишається недостатньо розкритим [2; 3; 4; 9; 12].

Метою нашого дослідження є аналіз сутності поняття «соціальна компетентність молодшого школяра», узагальнення визначення змісту та обґрунтування структури, ознак та рівнів сформованості соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим етапом розвитку особистості, її соціалізації та формування соціальної компетентності вважається молодший шкільний вік. Виходячи з цього, навчально-виховний процес покликаний стати фактором розвитку особистості школяра. Безперервний розвиток в нових соціокультурних умовах та процес соціалізації дітей набуває принципового значення у педагогічній науці та практиці.

Аналіз праць, присвячених змісту соціальної компетентності, дозволяє дійти висновку, що поки не існує чіткої структури поняття «соціальна компетентність», коло складових соціальної компетентності в цілому зазначене, але конкретно

не визначене. Так, С. Бахтєєва та Л. Шабатура надають перевагу знанням і навичкам, а В. Слот, Х. Спанярд – поведінковим компонентам. Отже, різними авторами виокремлюються такі складові структури соціальної компетентності як знання, соціальні вміння і навички, особистісні характеристики [5; 11; 13].

Для якісної повноцінної характеристики соціальної компетентності необхідно мати чітке уявлення про критерії та показники її розвитку у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Аналіз літературних джерел щодо структури соціальної компетентності дозволив визначити критерії її розвитку. Зокрема, мотиваційний компонент, що полягає у готовності до діяльності та її соціальній спрямованості; змістовий – стосується обізнаності дітей про об'єкти соціальної дійсності; поведінковий – передбачає реалізацію соціально значимих дій. Названі компоненти включають комплекс соціальних установок та ціннісних орієнтацій особистості та визначаються як стрижневий фактор її соціальної поведінки [6; 11; 13].

Ціннісно-мотиваційний компонент соціальної компетентності характеризується рівнем сформованості соціальних інтересів молодших школярів з порушеннями інтелекту, наявністю або відсутністю у них внутрішньої і зовнішньої мотивації до спілкування, а також соціальної спрямованості діяльності, готовності до неї. Показниками є: ініціатива до соціально значущої діяльності, інтерес, емоційно-ціннісне ставлення до неї, наполегливість у подоланні труднощів.

Змістовий компонент соціальної компетентності передбачає наявність у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями знань про об'єкти соціальної дійсності. Зокрема, розкривається цей компонент наступними показниками: знання про правила комунікації, основні соціальні ролі, норми спілкування та взаємодії, суспільні закони, способи взаємодії людей у суспільстві, основи співпраці, спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій, знання норм і правил, знання продуктивних способів взаємодії у діяльності, спілкуванні і поведінки в суспільстві; знання власних особистісних особливостей, сприяючих досягненню успіху.

Поведінковий компонент передбачає вміння визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміння емоційно налаштуватися на спілкування з іншими; продуктивно співпрацювати з однолітками у групі та команді, виконувати різні групові ролі; конструктивно розв'язувати конфлікти, брати на себе відповідальність.

Дослідження проводилось на базі Тернопільської спеціальної загальноосвітньої школи Тернопільської міської ради. У ньому взяло участь 12 дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку.

Для визначення рівня сформованості соціальної компетентності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями нами було використано такі методи: спостереження, бесіда, анкетування, тестування (діагностичні методики: компетентностей Г. Беспалової, соціальної компетентності молодших школярів К. Перелигіної та І. Фішман, методика Рене Жилія, адаптовані до нашої теми та категорії дітей); обробка та інтерпретація даних (оцінка, систематизація, узагальнення та опис отриманих результатів).

Дослідження проводилось у три етапи відповідно до визначених компонентів соціальної компетентності. Перший етап передбачав дослідження рівня сформованості у дітей з порушеннями інтелекту змістового компоненту. Метою цього етапу було визначити рівень соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку з порушеннями

інтелекту за змістовим компонентом. На цьому етапі нами була використана адаптована методика діагностики компетентностей Г. Беспалової.

Опитувальник містив висловлювання, що стосувалися: прийняття суспільних норм, потреб, вимог соціуму, прагнення до його розуміння; усвідомлення необхідності розширення соціальних знань і умінь; адекватної оцінки і співвіднесення конкретних соціальних умов зі своїми можливостями для досягнення певного результату залежно від ситуації; здатності і готовності актуалізувати свій особистісний досвід щодо конкретних соціальних ситуацій; визначення і вибору можливих і найбільш ефективних способів діяльності, варіантів поведінки; готовності до прийняття особистої відповідальності за вибір власної поведінки в ситуації соціальної взаємодії; толерантності.

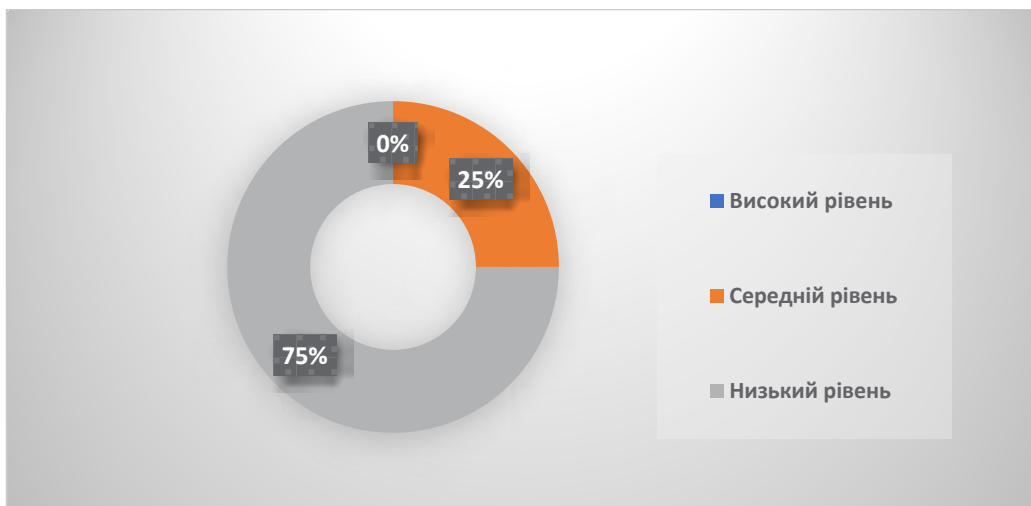

Рис. 1. Рівні розвитку соціальної компетентності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями за змістовим критерієм

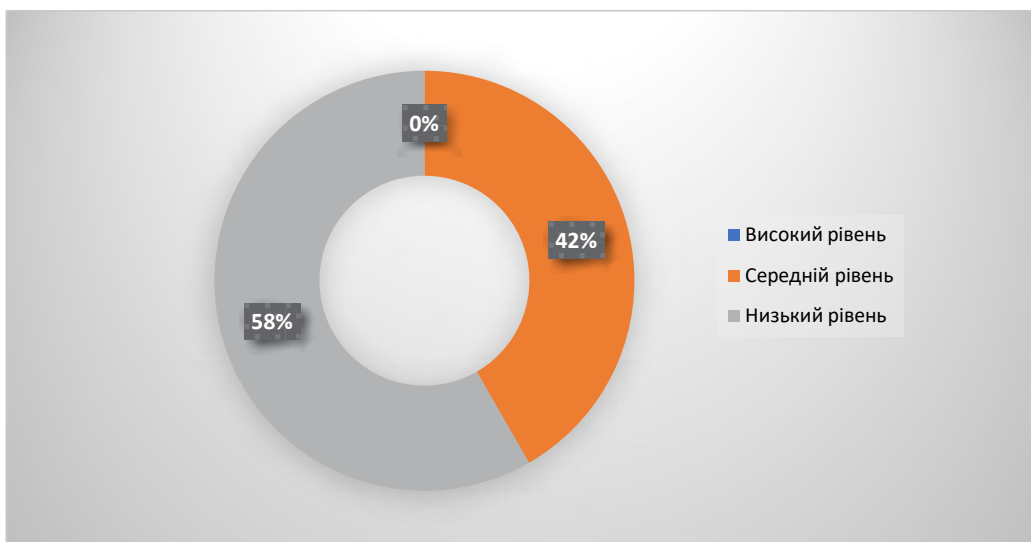

Рис. 2. Рівні розвитку соціальної компетентності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями за мотиваційно-ціннісним критерієм

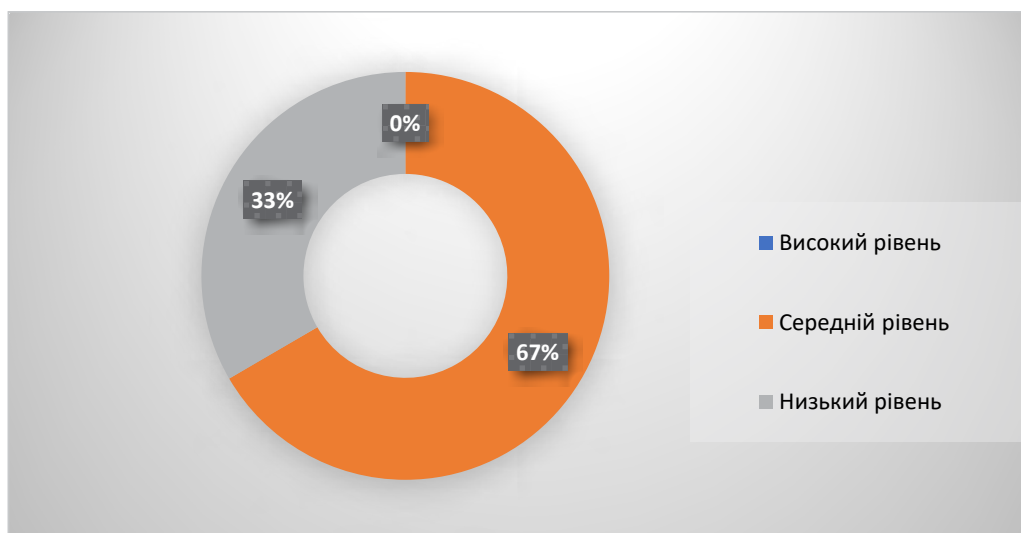

Рис. 3. Рівні розвитку соціальної компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм

Результати опитування, узагальнені на діаграмі (рис. 1.), показують, що у переважній більшості дітей (75%) знання про навколишні об'єкти соціальної дійсності досить обмежені та неточні; діти погано знають норми та правила поведінки і норми спілкування в суспільстві, продуктивні способи взаємодії в діяльності і власні особистісні особливості. У 25% учнів знання про навколишні об'єкти соціальної дійсності у цілому правильні, але відмічається їх недостатня глибина та конкретність; у них недостатньо знань про норми та правила поведінки і спілкування в суспільстві, продуктивні способи взаємодії в діяльності і власні особистісні особливості. Ніхто з учнів не показав глибоких і стійких соціальних знань про об'єкти соціальної дійсності у формі понять, тобто високого рівня сформованості соціальної компетентності.

Другий етап передбачав вивчення рівня сформованості соціальної компетентності за ціннісно-мотиваційним показником. Метою цього етапу було виявити ініціативу до соціально значущої діяльності, інтереси, наполегливість у подоланні труднощів. Для реалізації завдань цього етапу було використано адаптовану методичку діагностики, розроблену К. Перелігіною та І. Фішман [5].

Результати дослідження узагальнено в діаграмі (рис. 2). 41,7% опитуваних виявили ситуативний інтерес до соціально значущої діяльності, у них слабо виражене емоційно-ціннісне ставлення до діяльності. У дітей проявляється недостатність прагнення до прояву себе в соціально схвалюваній діяльності і досягненні успіхів, недостатньо цінують творчість і недостатньо ціннісно ставляться до себе й іншої особистості. 58,3% дітей проявили низький рівень розвитку соціальної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм: у них спостерігався слабкий інтерес до соціально значущої діяльності або його повна відсутність (рис. 2).

Третій етап дослідження полягав у виявленні рівня розвитку поведінкового критерію, що характеризується розвинутими навичками і способами соціально значущої діяльності; умінням спілкуватися і взаємодіяти у будь-якій діяльності; навичками емоційної саморегуляції; володінням засобами організації своєї поведінки. Для дослідження розвитку соціальної компетентності за цим критерієм ми використовували педагогічне спостереження за учнями та методику Рене Жіля.

Метою педагогічного спостереження було виявити здатність молодших школярів з інтелектуальними порушеннями до взаємодії, самостійного використання соціально значущих знань, поведінки, що відповідає загальноприйнятим соціальним нормам.

Методика Рене Жіля спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, характеристик її поведінки.

Узагальнені на діаграмі результати (рис.3) показали, що 8 дітей (66,6%) не проявляють активність у навчальній та позанавчальній діяльності, у них слабо сформовані навички і способи соціально значущої діяльності, не розвинута здатність керувати емоціями в стресовій ситуації, вони не мають умінь конструктивної взаємодії з педагогом і однокласниками. 4 (33,4 %) учнів іноді проявляють активність у навчальній та позанавчальній діяльності, у них недостатньо сформовані навички і способи соціально значущої діяльності, певною мірою вони здатні керувати емоціями у стресовій ситуації, але не повною мірою володіють уміннями конструктивної взаємодії з педагогом і однокласниками. Зазначимо, що жоден учень не показав високого рівня розвитку соціальної компетентності за поведінковим критерієм.

Узагальнені результати діагностики рівня розвитку соціальної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелекту

Критерії	Рівень розвитку соціальної компетентності		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Мотиваційно-ціннісний	8,3%	52%	42%
Змістовий	0	25%	75%
Поведінковий	0	67%	33%

Узагальнені результати діагностики за всіма критеріями відображені в таблиці 1.

Висновки. Таким чином, результати проведення констатувального експерименту свідчать про недостатній рівень розвитку соціальної компетентності в дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в освітньому процесі. Виявлені рівні розвитку соціальної компетентності свідчать про необхідність розробки та впровадження комплексу заходів із розвитку соціальної компетентності молодших школярів цієї категорії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Бех І. Д. Професійно-особистісна компетентність педагога у контексті гуманістичної особистісно орієнтованої освіти. *Наукові записки. Серія : Педагогіка і психологія*. 2002. Вип. 6. Ч. 1. С. 13–19.
- Вержиковська О.М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавель Зволейко Д. Г., 2009. 228 с.
- Гаврилов О. В. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки глибоко розумово відсталих дітей : дис. ... канд. психол. наук. Ін-т дефектології АПН України. Київ, 1998. 185 с.
- Галецька Ю. В. Формування соціально-поведінкових навичок у дітей з помірним та тяжким ступенем інтелектуального порушення : монографія. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. 229 с.
- Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. *Рідна школа*. 2004. № 7–8. С. 71–74.
- Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник / за наук. ред. М. П. Лещенко. Київ, 2017. 192 с.
- Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії. *Вища освіта України*. 2004. № 3. С. 87–102.
- Литвиненко С. А. Дитина і середовище: проблеми і суперечності соціалізації. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 16–19.
- Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. *Олігофренопедагогіка: підручник*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
- Ніколаєску О. І. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : наук.-метод. посіб. Черкаси : ОІПОП, 2014. 76 с.
- Смагіна Т. М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2010. Вип. 50. С. 138–142.
- Островська К. О. Особливості соціальної компетентності у дітей з різним рівнем аутизму. *Практична психологія і соціальна робота*. 2013. № 5. С. 52–56.
- Юрченко О. Основи формування соціальної компетентності молодших школярів : практичний довідник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 250 с.